

Rozčilený Chubilaj chtěl Vietům porážku oplatit. Roku 1287 nechal vypravit vojska po souši a po moři současně vyplula flotila pěti set lodí, část flotily se zásobami ale Vietové zničili ještě na začátku útoku. Na pevnině Mongolové postupovali opět rychle, jenže Vietové se stejně jako dřív vyhýbali otevřenému boji a vyklidili hlavní město. Přes nechráněné otevřené plochy v nížinném pásu při pobřeží a podél řek se Mongolové přesouvali snadno, ale v evakuovaných sídlech si neměli koho podrobit a nezískali ani válečnou kořist. Situace se tedy vyvíjela stejně špatně jako při předchozích taženích. Když se Mongolové dozvěděli, že část lodí s očekávanými zásobami nedorazí, začala být pro ně situace neúnosná a rozhodli se pro ústup. Pozemní jednotky se sice na sever přes nastražené pasti a ostřelování otrávenými šípky proboujaly, nevrátilo se ale zbývající mongolské loďstvo. Vietům se podařilo zorganizovat námořní bitvu, ve které Mongolové ztratili údajně až 400 lodí a 60 000 vojáků. Mongolové se už později do Vietnamu nevrátili, ale hrozba z Mongoly ovládané Číny ve Vietnamu trvala dál a vyžádala by si příliš nákladnou vojenskou pohotovost. Vietové proto raději propustili zajaté vysoce postavené mongolské velitele, i část obyčejných zajatců, a začali Mongolům platit tribut. Kromě Vietnamu Mongolové vyslali po moři posly do jižní Indie, na Ceylon a roku 1292 neúspěšně napadli indonéský ostrov Jáva (Fairbank 1989: 167).

Výboje a náboženské vztahy s Tibetem

Některé tibetské prameny uvádí podřízení Čingischánovi už roku 1207 a informují i o placení tributu, ale tato data se asi nevztahují přímo na Tibet, ale na tangutskou říši Xixia, která sousedila s tibetskými oblastmi a převzala prvky tibetské kultury. Mongolské války s Tanguty vyvolávaly v Tibetu velké znepokojení, a asi i proto vznikly pololegendární tibetské příběhy s nesprávnými informacemi, stejně jako se v Čechách ujaly legendy o bojích s Mongoly, ke kterým nedošlo. První přímé politické styky Mongolů s Tibeťany sahají až do 30. let 13. století, konkrétně do roku 1236, kdy se Mongolové spojili s místním kmenem v Sichuanu proti džurčenské dynastii Jin. Přímou porážku Tangutů roku 1227 si také Čingischánův vnuk a současně Ůgedejův syn Godän zřídil velitelské stanoviště v dnešním Lanzhou v Gansu poblíž hranice tibetského osídlení. Odtud Godän roku 1239 nebo 1240 vyslal expedici necelých tří desítek tisíc vojáků, která pod vedením tangutského velitele Dorda-darchana pronikla ze severu ke Lhasě až na vzdálenost 60 mil (Kolmaš 1967: 19) a podle tibetských pramenů tehdy Mongolům padly za obět dva kláštery a zemřelo na pět set mnichů. Tento počet je ale nejspíš nadsazený (Beckwith 2009: 191, pozn. 24), a i podle nových výzkumů Mongolové obsadili jen jeden klášter, což by stejně nemělo překvapit, protože větší kláštery disponovaly bohatstvím a nahrazovaly funkci měst. Představitelé Tibetu se museli po této výpravě podřídit, zavázat k platbám a Mongolové si kromě tributu vyžádali i vyslání gramotných a vysoce postavených buddhistických Tibeťanů k mongolskému dvoru. Je pravděpodobné, že osobnosti tibetského buddhismu si Godän nevybral z kulturních nebo náboženských důvodů. Centrální Tibet neměl v době mongolských výbojů jednotnou vládu a kláštery reprezentovaly mocensky a politicky vlivné instituce. Ve skupince významných mnichů byli především Sakja pandita a jeho synovec Phagpa (Pagva) a všichni putovali s mongolským doprovodem severní cestou přes Qinghai do Gansu, kam Sakja

pandita vzhledem ke svému vyššímu věku a náboženským zastávkám po cestě dorazil o něco později roku 1247. Mezi Mongoly a tibetskými mnichy se brzy objevily vzájemné osobní sympatie. Nová mongolská říše potřebovala elitu vzdělanců a také záštita náboženstvím dodala velkým mongolským chánům prestiž, ale pouhý pragmatismus tyto nadstandardní osobní vztahy nevysvětluje.

Za mongolského vojevůdce Godäna se protežovaný Sakja pandita stal i světským správcem Tibetu a sídlil po většinu zbývajícího života v Lanzhou. Před smrtí roku 1251 předal všechny své funkce ani ne dvacetiletému Phagpovi, který se později zodpovídal přímo Chubilajovi. Když Godän zemřel téměř ve stejné době jako Sakja pandita, přestali Tibeťané s placením tributu. Z ne zcela důvěryhodných zpráv není jasné, kdy přesně se v Tibetu objevila mongolská vojska, ale nejpozději roku 1253 se centrální Tibet znovu podřídil mongolskému vojevůdci Qoridajovi, kterého vyslal Möngke. V další fázi sjednocování říše začal spadat Tibet přímo pod Chubilaje, který se orientoval na Phagpu. Mimořádný vztah Phagpy a Chubilaje byl plný až bezmezných vzájemných osobních úcty. Roku 1253 Chubilaj u Phagpy zřejmě dokončil cyklus vzdělávání a kromě řady titulů Phagpovi za odměnu v darovací smlouvě světil skutečnou vládu (a nikoli pouze správu) nad celým Tibetem (Žagabpa 2000: 70). Na oplátku Phagpa obřadně intronizoval Chubilaje do funkce nejvyššího chána Mongolů po smrti Möngkeho roku 1260. Tehdy také Chubilaj svévolně popřel praxi volebních *churiltajů* (Schwarz 2010: 39). V roce 1263 nebo podle jiných zdrojů 1265 se Phagpa vrátil do Tibetu, ale za dva roky ho Chubilaj povolal zpět. Phagpa s sebou do Pekingu přivezl roku 1268 i nové kvadratické písmo, které pro Mongoly vytvořil, a je po něm i pojmenováno. Složitě písmo *phagpa* se ale užívalo jen do konce dynastie Yuan.

Mongolové Tibet za Phagpy zpočátku přímo politicky nekontrolovali – nechali v Tibetu a poblíž strategických cest jen menší vojenské posádky. Vzájemný osobní vztah mongolského chána jako světského patrona Tibetu a tibetského lamy jako duchovního patrona Mongolů byl pro obě strany zárukou, a za zmínku stojí, že Chubilaj v Tibetu podporoval kromě Phagpovy školy Sakjapa ještě i konkurenční školu Karmapa. Podnítil tím však mocenský boj obou těchto škol, který plně propukl za Phagpovy nepřítomnosti v Tibetu. Ve sporech se hodně angažovali vysocí administrátoři Sakji, kteří Phagpu zastupovali a přebírali jeho pravomoci. Phagpa se ale k jejich nelibosti vrátil zpět do Tibetu roku 1276, kdy mu Chubilaj udělil čínský titul *dabaofawang* „král velkého a drahocenného zákona“. Phagpovo výjimečné postavení a vztah s ním Chubilaj postupně využíval i jako nástroj čím dál těsnější kontroly a od roku 1276 se v Tibetu zavedl nový institut tzv. „Velkého ministra“, kterého vybíral mongolský dvůr v Dadu (Peking). Rivalita mezi tibetskými buddhistickými školami i uvnitř samotné školy Sakja a pobyt Phagpy v Tibetu vedly k tomu, že měl mnoho nepřátel a roku 1280 nejspíš zemřel násilnou smrtí. Chubilaje ještě roku 1286 napadlo, že by s vojsky vpadl přes Tibet do Nepálu a Indie, ale akce se prý na přání Tibeťanů neuskutečnila. Přejezd armády přes Himálaj by se také neobešel bez komplikací. Po Chubilajově definitivním vítězství v Číně a sjednocení dynastie Yuan Tibet spadl pod mongolsko-čínské ministerstvo *Xuanzhengyuan*, které po založení roku 1288 spravovalo světské i náboženské záležitosti. Do Tibetu přibýly další posádky mongolských vojáků a s bezpečnostní stabilizací souvisí i ukončení mongolských výbojů k Tibeťanům. Později se slábnoucí mocí Mongolů v Číně slábly i účinné vazby Dadu

(Peking) na Tibet. Roku 1359 se centrální Tibet osamostatnil z mongolské nadvlády a k moci se dostal domácí rod Phagmodu. Kontakty Tibeťanů a Mongolů ze stepi ovšem později pokračovaly a významně se do mongolsko-tibetských vztahů zapsal v 16. století Altan chán.

CHÁNOVÉ PO ČINGISCHÁNOVI

Ögedeje

Poprvé se Čingischán zabýval otázkou následnictví v roce 1219 před svým tažením do Chórezmu. Dva nejstarší synové Džochi a Čagataj vyvolali mezi sebou nemiřitelný spor, při němž mladší Čagataj zpochybňoval Čingischánovo otcovství u Džochiho. Aby předešel trvalému nepřátelství mezi bratry, rozhodl se Čingischán pro následnictví třetího syna Ögedeje, s jehož volbou nakonec souhlasili i oba starší bratři. Čingischán již své rozhodnutí do konce života nepřehodnotil, ani tehdy, když Džochi několik měsíců před svým otcem zemřel. Ještě dříve rozvinul Čingischán svůj záměr s územním dědictvím a rozdělil říši tak, že přidělil synům jednotlivé sféry vlivu. Po krátkém mezivládí po Čingischánově úmrtí, pohřbu a po dobu příprav na oficiální, ale formální volbu či spíše jmenování Ögedeje chánem spravoval říši Toluj. K intronizaci Ögedeje (*1186, vládl 1229–1241) došlo na *churiltaji* svolaném na místě Kóde'e aral (Chödöö aral) patrně v blízkosti řeky Cherlen.

Záhy po své volbě obnovil Ögedeje boje na několika frontách. Dobývání kípčackých stepí se pozastavilo s Džochiho smrtí, ale ani nově vyslané jednotky neodolaly kípčackému odporu. Teprve v roce 1235 vyslaný generál Sübetej změnil situaci, když následujícího roku prorazil kípčackými stepmi až k ruským knížectvím. Generál Sübetej byl nejlepším mongolským stratégem, schopným citlivě šetřit silami svých armád při plném vědomí křehkosti stepních říší. Získaná území Ögedeje přidělil do správy Džochiho synům Ordovi (stepi na východ od Uralu) a Batuovi (na západ od Uralu, především ruská knížectví). Na Blízký východ poslal Ögedeje Čormaghana, aby se vypořádal s protimongolským odporem Džalál al-Dína v západním Íránu. Když nakonec zemřel rukou místních banditů, obrátil se Čormaghan proti Seldžukům v Malé Asii, kteří však Mongolům odolávali až do roku 1243.

Nejtěžším úkolem pro Ögedeje však zůstávala neporažená džurčenská dynastie Jin. K výraznějším střetům zde nedocházelo po celá 20. léta 13. století. Džurčenská vojska tak mohla obnovit své síly a kladla značný odpor. Také zde se uplatnil generál Sübetej vedoucí levé křídlo armády směrem k provincii Shandong, zatímco v čele pravého stanul samotný Ögedeje pronikající do Shanxi. Tolujova armáda pronikla přes Shaanxi do Sichuanu. V Sichuanu donutili Mongolové dynastii Jižní Song, aby jim umožnila zaútočit na Kaifeng ze svého území od jihu. Ačkoli Ögedeje i Toluj onemocněli a museli se vrátit na sever, kde Toluj záhy zemřel, pod Sübetejovým vedením přivedli Mongolové Kaifeng k pádu. Poslední jinský císař Aizong marně prosil o pomoc songského dvora, který však shledával více výhod ve spolupráci s Mongoly. Aizong nakonec pod tlakem mongolských a songských vojsk obléhajících Caizhou spáchal sebevraždu a 9. února 1234 džurčenská dynastie definitivně padla.

Dobytí Džurčenů by bylo nemyslitelné bez pomoci řady severočínských generálů, kteří se připojili k Mongolům a loajálně jim sloužili. Byli mezi nimi

generálové původem z dnešní provincie Hebei jako Zhang Rou a Shi Tianzi, kteří se k Mongolům připojili velmi záhy. Později se přidali generálové z oblastí dobytých v průběhu 10. a 20. let jako Yan Shi a Li Tan ze Shandongu. Lidé v Shandongu, žijící v blízkosti hranic Jižních Songů, snadno přivykali politickým změnám a naučili se přenášet svou loajalitu na aktuální vládce. Nestabilní geopolitická situace jejich domácích regionů poznamenala i slabší důvěru Mongolů a mocenský pád nebo dokonce vzpouru na konci kariéry obou zmíněných generálů (In: De Rachewiltz et al. 1993: xix).

Na konci Čingischánovy vlády a v Ögedejevě době se snažili získávat zájem mongolských představitelů také zástupci čínských náboženství, především taoistické sekty Quanzhen (Qiu Chuji 1148–1227) a sekty Linji (mnich Haiyun 1203–1257) patřící k čchanovému buddhismu. Qiu Chuji i Haiyun díky svým aktivním kontaktům s mongolskými vládci i vazbami na mongolské hodnostáře v regionech získali podporu a výhody pro své náboženské organizace, ale také sehráli výraznou roli v zachování stability čínské společnosti v době zrušení konfuciánských institucí. S postupem doby se však soupeření o dvorskou přízeň a vzájemné náboženské spory obrátily v jejich neprospěch a staly se jedním z faktorů, proč dal Chubilaj chán přednost tibetskému buddhismu.

Na východě obnovil Ögedeje válečný stav s Koreou (státem Korjo), která v roce 1218 pod tlakem mongolského obsazení slíbila platit tribut, jehož výběrčí však v roce 1225 za záhadných okolností zemřel. Mongolové při svém tažení v roce 1231 záhy donutili korjorského krále vyjednávat. Mongolské podmínky a požadavky však byly natolik zatěžující, že v létě 1232 vyvolaly povstání, které stálo život tamní mongolské správce darugači. Mongolská vojska zanedlouho přišla s odvetnými akcemi, které s přestávkami trvaly až do roku 1259, kdy Korjo přijalo mongolskou nadvládu.

Ögedeje pokračoval v započaté praxi zaměstnávání rádců a vzdělaných hodnostářů etnicky rozmanitého původu. Významnou funkci správce usedlého obyvatelstva Turkestánu světil turkojazyčnému obchodníkovi původem z Chórezmu, Mahmúdu Jalavačovi, který dokázal probudit k životu obchodní komunikaci ve Střední Asii strnulou v důsledku mongolských výbojů. Čínští vzdělanci se v Ögedejevých službách neuplatnili a ani velkolepé plány Yelü Chucaie jako zastávce konfuciánské státní správy se nemohly v daných podmínkách uskutečnit. Výjimkou byli někteří pozdně džurčenští vzdělanci jako Wang Ji (1181–1240), Ögedejevův vychovatel Yang Weizhong (1206–1260) a Yelü Chucaiovův podřízený Yang Huan, kteří získali uplatnění neobvyklou cestou pro své výjimečné intelektuální kvality a adaptabilitu. Většina čínských vzdělanců džurčenského období však odpovídající uplatnění nenašla, pokud je do svých služeb nepřijali čínští generálové nebo administrativa klášterů.

Hlavním zájmem mongolských vládců ve vztahu k severní Číně bylo získávání daní. Mongolové původně vypisovali výběr daní nárazově, ve výši odpovídající předem odhadnuté částce, již potřebovali nebo zamýšleli získat. Kitanští rádce Yelü Chucai však Ögedeje přesvědčil, že pravidelný regulovaný systém výběru daní přinese mongolskému dvoru vyšší výnosy. Ögedeje dal Yelü Chucaiovi možnost svůj plán výběru daní ode všech dospělých jednotlivců zkušebně realizovat namísto návrhu mongolského rádce Begtera, jenž se chystal přeměnit celou zemědělskou severní Čínu na pastviny. Ögedeje byl zpočátku s výsledky Yelüho systému spokojen

a učinil jej vedoucím sekretariátu *zhongshu ling*, ačkoli formálně zůstal podřízen Činkajovi. Mongolská vládnoucí elita si však uvykla půjčovat získané daně středoasijským obchodníkům a výše daňových nároků proto neúměrně zvyšovala. Vysoké daně a neschopnost je splácet donutila téměř polovinu obyvatelstva severní Číny k pokusu utéci daňovým povinnostem, mimo jiné na panství vysokých mongolských hodnostářů. Yelü Chucai přesvědčil Ögedeje, aby provedl sčítání lidu v severní Číně. Jeho realizaci chán pověřil Šigi chutugu. V této souvislosti Yelü uznal za vhodné postavit daňový systém nikoli na dospělých jednotlivcích, ale na domácnostech. Změnu Yelü prosadil i přes mongolský odpor a skutečně se mu povedlo výrazně snížit zátěž zemědělského obyvatelstva. Díky zapojení nově dobytých provincií Henan a dosud „skrytých“ obyvatel do daňového systému přitom nedošlo ke ztrátám na celkovém zisku. Yelüho postavení nicméně klesalo úměrně Ögedejovu pohasínajícímu zájmu o politiku. V roce 1236 chán připustil, aby se v severní Číně udělovala soukromá panství členům vládnoucí rodiny, čímž otrásl Yelüho naději obnovit centralizovanou vládu v konfuciánském duchu. Yelü sice dožil na mongolském dvoře s veškerými poctami, ale reálná moc nad ekonomickým využitím severní Číny přešla do rukou muslimského kupce Abd ar-Rahmána a v roce 1241 na Mahmúda Jalavače, jenž byl sice schopným organizátorem, ale přece jen stál mimo tradiční linii čínské administrativy.

Na konci své vlády se Ögedej plně věnoval osobním zájmům a v roce 1241 podlehl nemírnému pití alkoholu. K dočasnému převzetí regentské vlády již byla přichystána vdova Töregene, která se jednak přes silnou opozici ostatních členů vládnoucího rodu (především Batua ze Zlaté hordy) snažila prosadit na trůn vlastního syna Gүjüka, jednak propustila ze služeb vedoucí politické autority, jako byl Činkaj, Mahmúd Jalavač, Körgüz v Íránu a Masúd Beg v Turkestánu. Na výběr daní v Číně získal opět rozhodující vliv kupec Abd ar-Rahmán. Volba nového chána se kvůli rozporům mezi Töregene a ostatními představiteli rodu zdržela až do roku 1246. Zároveň se v daném období téměř zastavily vojenské výboje, protože členové rodu se museli sejít do centra Mongolska k účasti na churiltaji.

Gүjүk

Odpor proti snaze vdovy Töregene dosadit Gүjüka byl neoblomný. Protože Ögedej za života určil jako následníka svého vnuka Širemüna, nenacházela Töregene absolutní podporu ani u vlastních příbuzných. Hlavním protivníkem Gүjüka se však již koncem 30. let 13. století stal Batu, který v roce 1241 pod záminkou vojenských tažení na západě odmítl účast na volebním churiltaji svolaném narychlo vdovou Töregene a možnost chána zvolit oddaloval, dokud Töregene ve svém politikaření nedosáhla svolání nového churiltaje, na nějž také Batu poslal pouze zástupce, svého bratra Orda.

Po svém zvolení se Gүjүk bohatě odměňoval všem, kteří napomohli jeho složitě cestě k vládě. Kromě toho povolal zpět do služeb zkušené hodnostáře odvolané vdovou Töregene, Mahmúda Jalavače do vedení Sekretariátu pro správu severní Číny ve funkci velkého soudce (*yeke jary uči*) a jeho syna Masúd Bega jako správce Turkestánu. Abd ar-Rahmán byl shledán vinným a popraven. Za krátké Gүjүkovy vlády však k výrazným změnám k lepšímu ve správě podřízených území nedošlo. Plánované sčítání lidu v severní Číně za účelem praktičtějšího zdanění

neskončilo úspěšně a decentralizační tendence nahrávaly místním úředníkům k vydírání obyvatelstva, které se v nouzi uchýlovalo k banditismu. Gүjүk vedl podobně nevázaný život závislý na alkoholu jako jeho otec na konci své vlády. Navíc rozdávaním luxusních darů výrazně zadlužil státní pokladnu u středoasijských obchodníků, jejichž nároky se přímo promítaly do zvyšovaných daní.

Také v době Gүjүkovy vlády mongolské vojenské akce pokračovaly jen v omezené míře (v Íránu a proti Jižním Songům), což odráží pokračující spory uvnitř jednotlivých větví potomků Čingischána. V roce 1248 byl Gүjүk se svou armádou v Džúngarsku po jistém váhání připraven zahájit vojenské tažení proti Batuovi, který se nacházel jižně od jezera Balchaš. Gүjүkova tažení využila Sorqaqtani beki, vdova Toluje, a Batua na nebezpečí upozornila se správným tušením, že Batu má předpoklady zvítězit a porážkou Gүjüka (byl zabit téhož roku nedaleko Bešbaliku) uprázdnil chánský trůn, pro nějž měla připravena svého kandidáta, syna Mōngke. V mezidobí ponechal Batu regentskou vládu v rukou Gүjүkovy vdovy Oghulkajmiš, nenechal ji však provádět žádné zásadní změny, jaké prováděla Töregene.

Sorqaqtani beki kandidaturu svého syna dlouho důmyslně připravovala. Zdůrazňovala loajalitu Tolujovy větve Čingischánovu odkazu i dosavadní politickou nestrannost. Svou pomocí Batuovi si získala jeho rozhodující podporu. Batuem svolaný churiltaj do vlastního tábora Ögedejova a nakonec i Čagatajova větev odmítla přijmout. Ögedejovci se však nebyli schopni shodnout na vlastním kandidátovi a museli nakonec přivolit k účasti na Batuem organizovaném sněmu alespoň v zastoupení. V době jeho konání postavili Ögedejovci jako kandidáta Ögedejem zvoleného Širemüna. Batu však obratně připomněl, jak Širemün připadl samotným Ögedejovcům nevhod při volbě Gүjüka, a jejich požadavek zamítl. Mōngke se nechal po svém zvolení dodatečně formálně potvrdit novým churiltajem v tradičním okruhu řek Onon a Cherlen. Nezúčastnění představitelé ögedejovského křídla, Širemün a Nachu, se pokusili o nezdařenou vzpouru, po jejímž vyvráždění padli nejen jejich přímo zodpovědní podporovatelé včetně Oghulkajmiš, ale i celoživotní Ögedejovi rádci (Činkaj), místní vládcí (např. ujgurští *idiqu*) a řada drobných hodnostářů v regionech za obětí následným politickým čistkám a procesům. V této souvislosti přistoupil Mōngke také k výrazným změnám v rozdělení úředů regionální správy. Ekonomicky stěžejní oblasti, severní Čínu a íránskou oblast svěřil Mōngke svým bratřím Chubilajovi a Chülegüovi. Zbylí potomci Ögedeje získali jen drobná území. Také Čagatajci byli rozdělení na rebely odsuzované za svůj někdejší příklon ke Gүjүkovi k smrti a na jejich odměňované odpůrce (Chara Chülegüa a jeho syna Mubáarak šaha spravující Turkestán). I přes svůj mocenský úspěch musel Mōngke po celou dobu hledat pro svou vládu ideologické opodstatnění. Právě v 50. letech 13. století započalo systematické uctívání Čingischána a rituální oběti byly kromě Čingischána směřovány i k Mōngkeho otci Tolujovi.

Mōngke

Mōngke si již dávno před volbou chánem vytvářel skupinu oddaných a spolehlivých podporovatelů, kterým následně přidělil vládní funkce. Významnou oporou při uplatňování vnitřních reforem a vnější expanze mu byl mongolský správce Budžir. Po smrti Šigi chutugua v roce 1251 dosadil do funkce velkého soudce

(*yeke jaryučí*) Budžira a v roce 1254 mu udělil také post generálního guvernéra severní Číny po Mahmúdu Jalavačovi, který tuto funkci zastával od roku 1241. Šigi chutugu i Budžir jsou hodnoceni jako konzervativní osobnosti, bránící rychlému přejímání čínských správních vzorů, které původně prosazoval Yelü Chucai. Budžir také později stranil Arig Böchovi a jeho tradičnímu stylu života a nikoli Chubilajovi, který začal žít usedlým způsobem.

Möngkeho krátká vláda (1251–1259) se vyznačovala promyšlenou centralizací moci. Möngke omezil možnost užívání státních komunikací se stanicemi *örtöö* pouze na cestující ve státních službách s chánovým povolením. Obchodníci, ale také hodnostáři a členové vládnoucí rodiny cestující v soukromých záležitostech se tak nadále museli přepravovat na vlastní náklady. K ekonomickému upevnění ústřední moci přispěl systém jednotného zdanění a hospodářská obnova dobytých a při dobývání vyplněných území. Aby docílil systematického zdanění, nechal Möngke provést generální sčítání lidu, dobytka a nerostných surovin, které mělo zahrnout postupně celou říši od Číny (1255) až po západní hranice v Afghánistánu, Íránu, Iráku (1253 a 1258) a Novgorod na severozápadě (1259). Zdanění bylo v usedlých oblastech zaváděno zpravidla s přihlédnutím k místním zvyklostem a možnostem (na západě se vybíraly daně peněžní formou v *dínárech*, kdežto v Číně v hedvábí a stříbře). Möngke také výrazně snížil dvorské výdaje. Jeho usilovné reformní snahy mířily k získávání prostředků na přípravu útoků na Jižní Čínu, Koreu a západní Asii a každý jednotlivec v říši, jenž by tyto zdroje využíval ve svůj prospěch, se stával trnem v oku Möngkeho vlády. Neustálá militarizace v rámci příprav na další expanzi Mongoly sjednocovala v přesvědčení o oprávněnosti nároků na podmanění světa. Möngke tak dočasně zabráňoval vnitřním sporům o moc. Ve většině oblastí se zřizovaly nové *tümeny* vojáků z místních obyvatel, které posílily mnohonárodnostní charakter mongolských vojsk.

Bezprostřední zodpovědnost za územní expanzi rozdělil v roce 1251 Möngke mezi své dva bratry, Chülegüa na západě a Chubilaje na východě. Chülegüovi přidělil k ruce generála Ked Buchu a Chubilajovi Urianchadaje. Vojenské aktivity do arabsko-íránské oblasti vedl Möngkeho blízký generál Ked Bucha s oddíly ze západního Mongolska, hlavní bojovou sílu ovšem tvořily místní jednotky pod velením Chülegüa doplňované průběžně přicházejícími posilami z Čagatajského chanátu a Zlaté hordy. Po porážce a vybití Ismáilitů se Mongolové vydali na Bagdád, jehož kálif z dynastie Abbásovců se Mongolům dobrovolně nevzdal, čímž město v roce 1258 vystavil měsíčnímu dobývání a krvavému plenění. Dosud úspěšné upevňování mongolské moci na Předním Východě narazilo až na egyptské Mamlúky u Ajn Džálútu v roce 1260. Na úspěch v Koreji čekaly mongolské armády od roku 1252 až do roku 1259, dílem vinou málo schopných velitelů, dílem kvůli usilovnému korejskému odporu. Útok do jižní Číny prozatím omezili na postup v Sichuanu a dobytí státu Nanzhao (Dali) na přelomu let 1253/1254. Toto území však ponechali bez plenění pod správou domácí dynastie vládnoucí za dohledu Mongolů. Generál Urianchadaj (syn Sübeteje) pokračoval v bojích s kmeny etnických skupin Lolo a Man. V roce 1257 následovalo formální podmanění Vietnamu.

Chubilaj začal aktivně vstupovat do politiky v 50. letech, kdy opakovaně vyjadřoval nesouhlas s Möngkeho kroky v severní Číně, které šly proti vůli konfucíanských rádců na Chubilajově dvoře. Chubilaj například odporoval jmenování

Mahmúda Jalavače do čela sekretariátu pro správu severní Číny v obavách ze zavedení finančních zvyklostí z muslimských oblastí. Chubilaj dal svým čínským rádcům (v čele s Zhao Bim) možnost realizovat reformy na panstvích v Henanu, Shaanxi a Hebei, jejichž cílem byla obnova čínského administrativního modelu a hospodářské rovnováhy. V roce 1254 nechal Möngke tajně zkontrolovat Chubilajovy provincie kvůli podezření z korupce. V Shaanxi kontroly skončily hromadnými exekucemi úředníků. Chubilajův rádce Yao Shu správně uznal vážnost situace a na jeho radu se Chubilaj odebral do Karakorumu ujistit Möngkeho o své věrnosti, čímž předešel dalším trestným akcím. Möngke nařídil všem mongolským jednotkám ze severní Číny soustředit síly na dobytí Jižních Songů. Jižní Čínu v srpnu roku 1259 oblehly Möngkeho oddíly ze západní strany ze Sichuanu, Chubilajovy oddíly ze severu z provincie Hubei a Urianchadajovy oddíly z Yunnanu. Útokem z několika stran Mongolové Jižní Songy téměř ovládli. Nečekaná smrt chána Möngkeho však Chubilaje donutila všechny slibné vojenské akce odvolat.

Přestože Möngkeho vláda znamenala mocenský vrchol jednotné mongolské říše, tvrdá centralizace nedostatečně zohledňovala regionální specifika. Möngke téměř nedelegoval moc níže a rovnoměrně mezi členy vládnoucího rodu. Po chánově smrti okamžitě propukl chaotický boj o moc, který definitivně narušil vnitřní jednotu mongolského státu. Möngke neurčil žádného nástupce. O následnictví mezi sebou neaktivněji bojovali nejmladší bratr Arig Böch a Chubilaj. Zároveň se o faktickou nezávislost přihlásil Čagatajský chanát v čele s Čagatajovým vnukem Alguem a bojoval o ni jak s íránskou větví Toluovy dynastie, tak s Chubilajem a dynastií Yuan. Ještě dříve se Möngkeho vládě vzepřel tradiční protivník Tolujova rodu, Ögedejův vnuk Chajdu, když v roce 1256 zajal chánova posla. Po Möngkeho smrti Chajdu aktivně podporoval konflikt mezi Chubilajem a Arig Böchem, aby oslabil moc Tolujových potomků. Vládcem Džochiho údělu se v roce 1257 dva roky po smrti Batua stal s Möngkeho souhlasem Batuův bratr Berke. Berke se v konfliktu mezi Arig Böchem a Chubilajem přiklonil k Arig Böchovi. Ve snaze získat zakavkazské pastviny se stal i protivníkem Ílchanátu a proti Chülegüovi se spojil s egyptskými Mamlúky. Chülegü sice zůstal vůči Chubilajovi loajální, nicméně geografická vzdálenost jej ve skutečnosti činila nezávislým. Chubilaj se tak i po vítězství nad Arig Böchem ocitl mezi ostatními větvemi Čingisova rodu osamocen a někdejší jednotná říše se nenávratně rozpadla.

Chubilaj chán

Chubilaj chán (*1215, vládl 1260–1294), ani jeho bratři Möngke, Chülegü a Arig Böch v mládí netušili, že by se jednou kdokoli z nich mohl stát nejvyšším chánem či místochánem (*il-chán*). Zatímco jejich otec Toluj trávil většinu času v bojích, na výchovu synů, jejich vzdělání a volbu osobních rádců dbala matka Sorgagtani-bekí. Na vlastním panství v severní Číně podporovala znovuzavádění čínského typu administrativy. Vůči obyvatelstvu uplatňovala systematický výběr daní a podporovala zemědělství. Byla nestoriánská křesťanka tolerantní k ostatním náboženstvím. Podporovala jak buddhistické kláštery, tak i muslimská centra vzdělanosti. Chubilaj se inspiroval matčiny vzorem nejvíce ze svých bratrů a záhy se obklopil rádci různých národností a kulturních tradic, mezi nimiž však

vynikali čínští konfuciáni jako Zhao Bi (1220–1276), Liu Bingzhong (1216–1274) a Yao Shu (1201–1278). Významnou podporou byla Chubilajovi jeho manželka Čabi, která ovlivnila jeho příklon k buddhismu. Čabi také vystupovala proti návrhům některých mongolských představitelů přeměnit část zemědělské půdy severní Číny v pastviny. Už z množství rádců, jež Chubilaj shromáždil jako vládce regionálního panství v Xingzhou, byly zjevné jeho dalekosáhlejší ambice.

K jejich splnění Chubilajovi nečekaně otevřela cestu smrt Gūjūka a nástup Tolujova syna Möngkeho na trůn v roce 1251. V roce 1253 Möngke pověřil Chubilaje výpravou proti státu Nanzhao ležícímu na strategické cestě do jihovýchodní Asie. Chubilaj se snažil vystupovat tak, aby obyvatelé, jejichž území se chystal ovládnout, dopředu uznali jeho mocenskou autoritu. Přistoupil na radu Yao Shua, který doporučil jednání, a Nanzhao se před hrozbou útoku raději dobrovolně podřídilo a přidalo na stranu Mongolů. Vedle diplomatických schopností se Chubilaj mezi mongolskou elitou prokázal i jako schopný vojevůdce.

Po návratu z jihu se Chubilaj plně věnoval rozvoji svého panství nad severní Čínou. V úzké spolupráci s mnichem Liu Bingzhongem obnovil konfuciánské vzdělávání, avšak bez systému státních zkoušek. Daně a vojenské povinnosti požadované od poddaných držel v přiměřené míře s ohledem na zemědělské práce. V roce 1256 nechal vybudovat vlastní hlavní město Kaiping (později zvané Shangdu) na samé hranici mongolské stepi a čínských zemědělských oblastí. Město vybudované v čínském stylu mělo obyvatelstvu pomoci přijmout Chubilaje jako legitimního vládce Číny. V osobním životě však Chubilaj dodržoval mongolské zvyky a styl života.

Möngke sledoval Chubilajovy aktivity s podezřením, ale kontrolami ho už dále neobtěžoval. Sám totiž potřeboval Chubilaje a jeho znalost čínského prostředí pro útok na Jižní Songy a k uklidnění radikálních sporů mezi buddhisty a taoisty. Při velké náboženské disputaci, v níž vynikl tibetský mnich Pagva ('Phags-pa, 1235–1280), se Chubilaj příklonil na stranu buddhismu. Proti taoismu ale podnikl jen umírněné kroky, aby nevyvolal odpor obyvatelstva.

Náhlá Möngkeho smrt donutila Chülegüa neprodleně opustit Blízký východ a vydat se na cestu do Mongolska k volbě nového chána. Chubilaj stojící před útokem proti Jižním Songům váhal, protože vojenský úspěch by mu zajistil lepší volební pozici. Nicméně vytrvalý jihosongský odpor mu dovolil jen nepatrný posun přes Dlouhou řeku. Chubilaje nakonec přiměl k návratu postup jeho protivníka, bratra Arig Böcha, proti severočínskému sídlu Kaiping. Spor Chubilaje a Arig Böcha nebyl pouhým bojem dvou vládců o moc. Chubilaj spolu s Chülegüem zastupovali tu část mongolské elity, která se při dobývání usedlého světa zhlédla v jeho kultuře a byla ochotna pro posílení mongolských pozic ponechat podmaněným obyvatelům původní životní styl, kulturní a náboženské tradice a část z nich přijmout mezi mongolskou aristokracií za účelem legitimizace vlády. Arig Böch naopak vystupoval jako tvrdý zastánce mongolských tradic, životního stylu a způsobu vlády a obviňoval Chubilaje z porušování mongolských zákonů.

Jakmile se Chubilaj navrátil do Kaipingu, svolal churiltaj a za podpory svých příznivců se nechal zvolit chánem. O měsíc později se podobně nechal v Karakorumu zvolit chánem i Arig Böch, kterého podporovala Zlatá horda a Čagatajský chanát. Chubilaj se náhle ocitl bez opory v ostatních mongolských oblastech, protože spřízněná vojska bratra Chülegüa bojovala daleko v Íránu a na Předním

východě. Chubilajovi nezbylo než se ještě více připoutat ke svému zázemí v Číně. Výslovně proklamoval svou návaznost na čínskou císařskou tradici a zavedl novou panovnickou éru s čínským názvem *Yuan* „(Nový) počátek“. Arig Böch, který sídlil v Karakorumu závislém na obchodních a zásobovacích trasách, se musel obrátit na Čagatajský chanát s prosbou o materiální pomoc, neboť Chubilaj zablokoval zásobování ze severní Číny i z Gansuského koridoru a ujugurské oblasti kolem Turfanu. Za těchto podmínek nebyl Arig Böch schopen většího odporu, v roce 1263 se poddal Chubilajovi a v zajetí o rok později zemřel.

Situace v severní Číně nebyla ani přes Chubilajovy organizační reformy zdaleka stabilizována, jak ukázalo povstání Li Tana, místního generála ze Shandongu. Vědomí nestálé čínské loajality vedlo Chubilaje ke spoléhání na nečínské rádce a odrazilo se i v dělení poddaného obyvatelstva. Pod Mongoly stáli nejvýše příslušníci nečínských etnik ze Západu a Střední Asie jako tzv. „lidé barevných očí“ (*semuren*). Níže stáli poddaní Číňané (*hanren*) ze severočínských oblastí z doby dynastií Liao a Jin. Nejnižší byli Číňané smíšené s etniky v jižní Číně (*nanren*). Příslušnost k těmto třídám odstupňovala možnosti uplatnění v úředních funkcích a určovala nižší tresty pro členy vyšších tříd. Chubilajovy vládní instituce byly nicméně uspořádány podle vzoru předchozích čínských dynastií (Centrální sekretariát *Zhongshusheng*, vojenská rada *Shumiyuan* a cenzorát *Yushitai*). Na úrovni regionální správy byla Čína rozdělena na provincie a na činnost jejich čínských představitelů dohlíželi mongolští správci nazývaní *darugači*.

V duchu expanzní politiky se od Chubilaje očekávaly další výboje, které by dále legitimovaly jeho vládu. Pro udržení moci nad severní Čínou si musel Chubilaj podmanit jihosongskou říši, která jeho panství ohrožovala vojenskými útoky. Stálá hrozba napadení z jihu také nepříznivě působila na obyvatelstvo v celé severní Číně. Poté, co Jižní Songové odmítli Chubilajovy nabídky na mírové přijetí mongolské suverenity, přistoupil Chubilaj v roce 1268 k intenzivnímu vojenskému řešení. První překážkou byla mohutná pevnost v Xianyangu na řece Han. Po tři roky byla zásobována z jižní Číny a Mongolové ji nedobyli ani po obléhání v roce 1272. Proto povolali mezinárodní armádu složenou z Mongolů, Číňanů, Peršanů, Ujgurů, Džurčenů a Korejců. Na pevnost zaútočili i po vodě z lodí a zvířezili až roku 1273 díky zvláštním obléhacím strojům, které sestavili perští odborníci vyslaní íl-chánem Abachou. Další postup svěřil Chubilaj generálu Bajanovi, zkušenému již z bojů v Dali, jehož útok v roce 1275 donutil k ústupu hlavního songského generála Jia Sidaoa. Mongolský postup uspíšil chaos na songském dvoře poté, co v roce 1274 zemřel císař Duzong a na trůn dosedl čtyřletý Xian zastupovaný nemocnou a málo vlivnou babičkou, císařovnou vdovou. Ta v roce 1276 vydala císařskou pečeť generálu Bajanovi, který mladého císaře převezl na Chubilajův dvůr. Xiana později poslali do Tibetu, kde se stal horlivě studujícím mnichem. Číňané loajální dynastii Song mezitím převezli ostatní Xianovy bratry do Fuzhou, kde jednoho z nich prohlásili novým císařem. Zbývající songští hodnostáři se nicméně nebyli schopni sjednotit na společné obraně. Dvůr s dětským císařem prchal z jednoho přístavního města do druhého, což se podepsalo na zdraví císaře, který v květnu 1278 zemřel. Mongolská vojska generála Sodua pronásledovala Songy dál až na nejjihnější ostrov Hainan. Dvorní rádce Lu Xiufu sice nechal korunovat dalšího bratra z čínské císařské rodiny, ale 19. března 1279 s ním v náručí před Mongoly dobrovolně skočil do mořských vln.

Chubilaj se marně pokoušel o uplatnění své autority ve Střední Asii, kde vládl Ögedejův syn Chajdu. Naopak dokázal ubránit svůj vliv ve středním Mongolsku a někdejším hlavním městě Karakorumu, v jehož okolí se za dynastie Yuan slibně rozvíjelo zemědělství.

Po dobytí jižní Číny chtěl Chubilaj zavést správu, díky níž by čínské obyvatelstvo snáze přijalo mongolskou nadvládu. Nejprve poskytl daňové úlevy a materiální pomoc oblastem, které poškodily války. Čínští úředníci a vzdělanci dynastie Jižní Song ale odmítli mongolskou nadvládu respektovat. Lišili se tím od Číňanů v severních oblastech, kteří si již po řadu staletí zvykali přenášet svou loajalitu od jedné nečínské dynastie ke druhé. Chubilaj a jeho rádci řešili problém, jak čínskou společnost stabilizovat bez plného obnovení státních zkoušek pro úředníky.

Chubilaj v Číně podporoval zemědělství a vytváření tradičních venkovských svépomocných sdružení (*she*). Mongolům omezil možnost zásahů do zemědělské samosprávy. Omezení konfuciánských restrikcí vůči obchodu zlepšilo situaci řemeslníků a vedlo k rozvoji místních trhů i celostátního a mezinárodního obchodu. I přes zákazy se k obchodním cestám užívaly státní poštovní stanice. Mongolové rychle rozšiřovali jejich síť i mimo Čínu. Chubilaj podporoval kulturní a vědecké kontakty s íránskými učiteli. Nejcitelnější změnu přinesla dynastie Yuan vrstvě čínských vzdělanců, z níž za předchozí dynastie Song, ale také ke konci dynastie Jin vycházela prostřednictvím státních zkoušek vládnoucí elita. K vyšším úřadům se čínští vzdělanci nedostali vzhledem k nízkému postavení Číňanů v rámci čtyřstupňové klasifikace obyvatelstva, z nižších úřadů byli často propuštěni kvůli snižování stavů ve státní správě. Někteří zvolili odchod do kláštera nebo se podíleli na organizaci protimongolských hnutí. Jiným nezbylo, než se dát na podřadnou dráhu populárních bavičů a umělců. Z komerčně předváděných hraných scén ale později vznikly samostatné styly čínského dramatu.

ČÍNA ZA DYNASTIE YUAN (1271–1368)

Chronologickým i ideologickým přelomem v Chubilajově vládě byl rok 1271, kdy vyhlásil pro svou vládu čínské dynastické jméno *Yuan* („Počátek“ s bohatou náboženskou symbolikou živou ve své době). Jednalo se o první programové dynastické jméno v čínské historii, neboť všechny předchozí dynastie nesly pojmenování podle toponym původních panství svých vládců. Současně s ustanovením dynastického jména obnovil Chubilaj konfuciánské dvorské rituály. Podle čínského modelu reformoval také obřady k uctění předků a v novém hlavním městě Dadu vystavěl Chrám předků.

Chubilaj nechal oficiálně přeložit vybrané konfuciánské klasické texty do mongolštiny a vytisknout s cílem přiblížit čínskou vzdělanost mongolské elitě. Jako oficiální písmo pro zápis mongolštiny přijal Chubilaj graficky upravené tibetské písmo psané shora dolů tzv. kvadratické písmo, za jehož autora je považován Chubilajův dvorní lama a „státní učitel“ Pagva (Phagpa) lama Lodojdzalcan. Benevolenci a praktickou podporu prokazoval Chubilaj i dalším náboženstvím a etnickým skupinám, zvláště muslimům.

Chubilajův předurčený nástupce, syn Čingim, zemřel ještě před smrtí Chubilaje v roce 1294. Po smrti Chubilaje se v Shangdu sešel velký sněm (*ich churaltaj*), na němž vdova Chöchčin prosadila zvolení svého syna Tömöra, zatímco

užší skupina aristokratů považovala za legitimního nástupce Čingimova syna Gamalu. Tömöra prohlásili za vládcu s titulem Öldzít chán (1295–1307). Öldzít chán uznal jako sobě nadřazeného čagatajský vládcu Čapar (1303), perský il-chán a vládcu Zlaté hordy, jejich vláda však zůstala nadále stejně nezávislá jako dříve. Nástupnictví Öldzítova syna Chajsana (jako chán vládl 1308–1311) se snažila ohrozit císařovna Bulgan. Chajsan však její plány včas odhalil, přispěchal z Karakorumu, odkud za vlády svého otce spravoval centrální mongolské oblasti, do Pekingu a nepřátelskou kliku odstranil.

Do období vlády Öldzíta a Chajsana spadá velký rozvoj mongolského buddhismu. Na dvoře obou chánů působil vzdělaný lama Čojdži Odser, člověk neznámého původu (snad Ujgur), který se jako první pustil do intenzivního a systematického překládání buddhistických textů do mongolštiny. Pro její zápis zvolil starší ujguro-mongolské písmo namísto oficiálního mladšího písma kvadratického. Čojdži Odserovy překlady vynikají vybroušeným poetickým provedením. Podle náznaků pozdějších kronik snad právě přičiněním Čojdži Odsera vznikla mongolská buddhistická liturgie, zatímco dosud mongolští mniši užívali jako liturgický jazyk ujgurštinu. Zlomky z originálních verzí Čojdži Odserových děl byly nalezeny v Turfanu, ostatní známe jen z pozdějších redakcí. Svůj autorský komentář k Šántidévově *Bódhičarjávataře* nechal Čojdži Odser vytisknout roku 1312 v pekingském klášteře Baitasi. Pozdější tradice mu připsala také reformu mongolského písma a sepsání traktátu o mongolském písmu a fonetice *Srdeční aorta* (*Jirüken-ü tolta*). Vznik tohoto základního mongolského gramatologického spisu bude pravděpodobně pozdější, protože se zachoval jen ve značně pozmeněné a rozšířené verzi sepsané v 18. století ravdžambou Dandzandagvou. Mnoho se nedochovalo ani z díla Čojdži Odserových nástupců, z nichž známe jména překladatelů tantrika Sonomgary a Šarabsenggeho. Značná část mongolské literatury z doby dynastie Yuan se již během 15. a 16. století ztratila, přesto položila základ k rychlému rozvoji písemné literatury a překladové činnosti v době druhého šíření buddhismu na konci 16. století.

Vláda dalších chánů dynastie Yuan se výrazně nelišila od praxe Chubilaje a Öldzíta. Bujant (1312–1320), Gegén (1321–1323), Jesöntömör (1324–1328), Chüslen (1329), Tögstömür (1329–1332) a Rinčinbal (1332) se obecně o vládní záležitosti nestarali s náležitým zájmem, podporu si získávali rozdáváním titulů a sami se věnovali luxusnímu životu, ale k újmě vlády přeháněli také svůj náboženský život.

Mongolové proměnili rozlehlá území zvláště severní Číny na půdu pod přímou správou státu, z níž rozdělovali údíly členům vládnoucího rodu, zasloužilým hodnostářům a generálům, kteří půdu dočasně pronajímali prostým zemědělcům. Nezřídká byla původní zemědělská půda přeměňována na pastviny. Zvláště půdu někdejších džurčenských majitelů v severní Číně Mongolové konfiskovali a přerozdělili. Výrazně rozšířili vojenské zemědělství. Když Chajdu v době bojů s Chubilajem obsadil obchodní cesty z Číny na západ, podpořil Chubilaj rozvoj pobřežních center námořního obchodu. Přízní státu se těšil také soukromý vnitrostátní obchod, v němž se vedle příslušníků středoasijských etnik angažovali především Číňané, kteří se sdružovali do obchodních cechů a organizací. Chubilaj i další císařové podporovali tisk papírových peněz, jejich neuvážené vydávání však záhy vedlo k jejich znehodnocování, negativně ovlivňujícímu hospodářskou situaci. K ekonomické destabilizaci přispívaly také nadměrné úroky finančníků,

Mongolský rukopis ze 17. století buddhistického překladového textu pocházejícího pravděpodobně z 15. století (zmenšený obrázek)

mezi nimiž měla své místo i mongolská aristokracie. Buddhistické kláštery získávaly díky svému pozemkovému majetku a finančnímu kapitálu a státní daňové politice ve srovnání s dynastií Song významnější hospodářskou úlohu. Mongolové se obvykle nevymezovali vůči různým náboženstvím, stávalo se však, že státní činitelé nařídili nebo zaštitili změnu příslušnosti kláštera k určité buddhistické sektě. Populace říše byla dělena z hlediska možnosti uplatnění ve státních službách na čtyři kategorie. Do první spadali Mongolové, do druhé tzv. lidé s barevnýma očima (*öngöt nülden*, čínsky *semuren*), především nečínské národy ze Střední Asie, do třetí skupiny obyvatelé severní Číny (kromě tamních Hanů také potomci dalších sinizovaných etnických skupin, především Džurčenů, Kitanů a Tangutů, obecně zvaní *kitad*). Nejnížší postavení příznali Mongolové všem obyvatelům oblastí bývalé říše Jižní Song (*nangiyad*). Podobně jako po nástupu každé nové dynastie v čínských dějinách řešila čínská inteligence problém loajality, ovlivňující její rozhodnutí sloužit nové dynastii či nikoli. Severočínské učenecké rody si na vládu nehanských dynastií, které obvykle záhy přejímaly čínský model vlády, po staletí zvykly. Mongolové, kteří jen pozvolna přijímali čínský systém státní správy a jeho hodnoty, však proces přehodnocování loajality značně ztěžovali. Yuanský systém navíc čínské inteligenci zhoršoval podmínky ke kariéernímu postupu ve státní správě, který byl výhradním cílem tradičního čínského vzdělání. Teprve v roce 1313 znovu zavedl chán Bujant systém státních zkoušek.

Krátkou vládu sotva dospělého Bujantova syna Suddhipála (Gegén 1321–1323) ukončila po třech letech vražda, kdy zároveň konkurenční skupina mongolské

aristokracie dosadila na trůn velitele armád ze středního Mongolska *qinwanga* Jesüntömöra (1324–1328). Jesüntömör se v novém prostředí hlavního města ukázal jako neschopný vlády. Moc uchopil Tögstömür, který na trůn podle tradice dosadil *qinwanga* Chüslena, který zemřel již na počátku dalšího roku 1329. Také Tögstömür se v roli císaře neosvědčil. V roce 1333 se na trůn dostal třináctiletý Togontömör, jehož dlouhou vládu provázely mongolské frakční boje o moc a nepřetržitá série povstání šířící se z jižní Číny, jimž Togontömör nevěnoval patřičnou pozornost.

Již od konce Chubilajovy vlády se státní pokladna rok od roku zadlužovala. Sklony mongolských vládních elit k osobnímu luxusu a rostoucí počet hodnostářů finanční situaci státu nadále zhoršovaly a vedly k růstu daní, které si ještě navyšovali i místní mongolští správci. Zvláště v jižní Číně docházelo jednak pod vlivem daňového tlaku, jednak v důsledku přírodních katastrof k hladomorům, které vždy hrozily přechodem v povstání. Těm se sice vláda snažila předcházet prodejem státních zásob obilovin a zcela výjimečně bezplatnými dodávkami potravin, nicméně v nedostatečné míře. Vůdci povstání se nehájili jen odporem proti mongolské vládě, ale často náboženskou motivací. Povstání také neměla čistě čínský charakter. V roce 1329 došlo v Liaoningu k ozbrojenému povstání, na němž se podíleli vedle Číňanů i Mongolové a Korejci. Již za Chubilajovy vlády neuplynul ani jeden rok, ve kterém by nepropuklo místní povstání, a případy, kdy nepokoje přesáhly regionální charakter, nebyly výjimečné. Vládu posledního císaře Togontömöra už provázela po celou dobu rozsáhlá povstání v řadě oblastí.

Nebudeme zde popisovat známý vývoj hlavních povstání, z jejichž nejuspěšnějšího proudu vzešel pozdější zakladatel mingské dynastie Zhu Yuanzhang. Je však třeba si uvědomit, že na pádu yuanské dynastie měla stejný podíl také vnitřní mongolská nejednota. V době, kdy značná část vnitřní Číny byla v rukou povstalců, napadl Boldtömör provincii Shanxi, panství císařského generála Chöchtömüra. Když císařský následník princ Ajúširidara podpořil Chöchtömüra, neváhal Boldtömör napadnout Peking a donutit Ajúširidaru k útěku. Když byl v roce 1365 Boldtömör při dvorském spiknutí zavražděn, dosáhl Chöchtömür od císaře nejvyšší vojenské hodnosti, které se však těšil jen do roku 1367. Následujícího roku proto odmítl pomoci císaři s obranou Pekingu a neúspěšně hájil jen své panství v okolí Taiyuanu.

CENTRÁLNÍ MONGOLSKO ZA DYNASTIE YUAN

O situaci mongolských oblastí v yuanské době je známo poměrně málo. Poté, co se Chubilaj stal vládcem Číny, stal se pro něj a jeho nástupce zájem o původní mongolské oblasti druhotným. Podle systému zřízeného Chubilajem spravovali Mongolsko synové vládnoucích chánů a souběžně s nimi místodržící s čínským titulem *qinwang* sídlící v Karakorumu. Chubilaj tak předešel pravděpodobným nástupnickým sporům a zároveň zajistil, aby jeho nástupce nabyt předem vládařské zkušenosti a získal si vztah k původní mongolské vlasti. Pod pravomoc karakorumského *qinwanga* náleželi také Ojraté na západě, kteří ke konci yuanského období stále sílili a začali si vydobývat samostatné postavení. Některé Mongolské skupiny na jihovýchodě měly vlastní vládcy (obecně označované *fuli*) podřízené přímo dvoru. V okolí Shangdu a na území pozdějších čacharských chošúnů

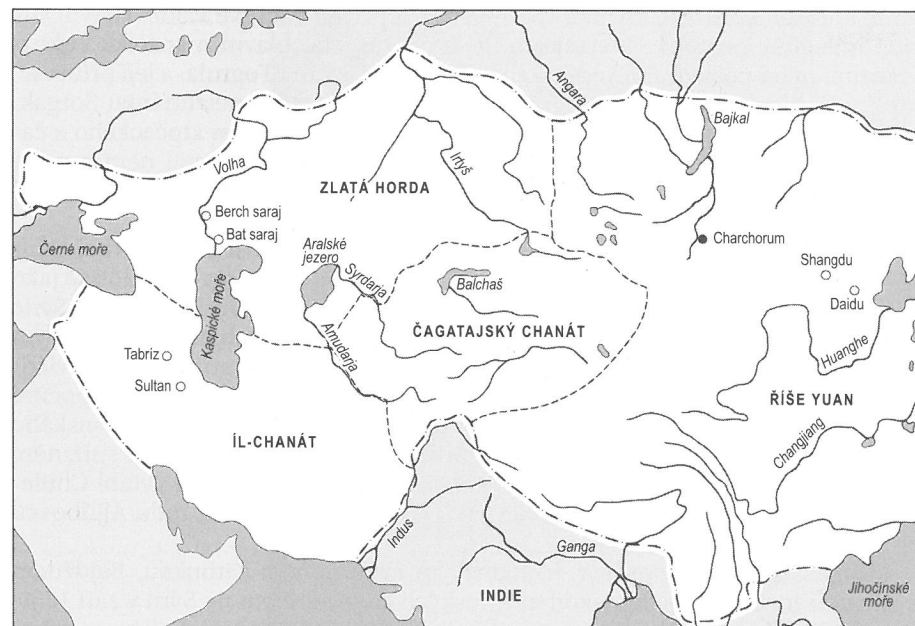
(především Šulún chöch chošů) se pásala chánská stáda. Stejně pastviny si pro svá stáda vybrali v 17. století také mandžušští císařové. V mongolských oblastech se yuanský dvůr pokoušel aplikovat čínské administrativní dělení, ale v praxi se patrně příliš neuplatnilo.

Jako prvního ustanovil Chubilaj k vládě nad Mongolskem svého nejmladšího syna Nomchona. Nomchon však brzy zemřel, stejně jako další syn Čingim. Funkci proto Chubilaj předal svému vnukovi Tömörovi. Když Tömör dosedl na císařský trůn, pokusil se Gamala neúspěšně získat pro sebe hodnost hlavního vládce nad Mongolskem. Tömör si však zvolil Chajšana a po Gamalovi se stal qinwangem jeho syn Jesüntömör, který vládl nadále i po Chajsanově jmenování císařem (1308–1311). Chajsan i Jesüntömör se aktivně snažili pomoci obyvatelům centrálního Mongolska. Pastervecké hospodářství výrazně utrpělo při někdejších bojích Chubilaje, Arig Böcha a Chajdua. Pociťoval se nedostatek mužské pracovní síly a stáda dobytka výrazně utrpěla i při opakujících se přírodních katastrofách. V téže době se o vylepšení hospodářské situace zasloužil nojon Charchasun, který za papírové peníze a hedvábí přivezené z yuanského dvora nakoupil dobytek, který následně poskytl nemajetným domácnostem. Organizoval také obnovu zavlažovacích kanálů, což svědčí o přetrvávajícím významu zemědělství nejen v nížině řeky Orchon. Zemědělství se v severním Mongolsku rozvinulo především v době bojů Chubilaje s Arig Böchem a Chajduem. Chubilaj i nadále mezi lety 1272–1293 opakovaně vysílal jednotky z čínských vojáků, aby si území severního Mongolska pojistil. Pětina čínských vojáků měla za úkol k zásobení zbytku posádek pěstovat vlastní potraviny. Zemědělství se rozvinulo také v okolí dnešního Uliastaje, na panství někdejšího Čingischánova a Ögedejova rádce Činkaje. Také tam zemědělství zavedli nově přišlí osadníci, Ujguři, Kitanové a Džurčeni. Kromě nížiny řeky Orchon a středního Dzavchanu se v yuanské době vyskytovalo zemědělství také kolem jezera Bujr, v Govi-Altaji, kolem dnešního Ulángomu a v uvském sumu Tariat, v povodí řek Bulgan a Char us v dnešním Chovdu a mezi jihomongolskými Ongnúty. V důsledku nespokojenosti pastervců s rostoucím rozsahem rozorané půdy přestali chánové po Chubilajovi podporovat čínské zemědělství na sever od Gobi. Ostatně čínští osadníci se sami zdráhali usazovat se ve studeném mongolském klimatu natrvalo.

Gegén chán Šadbal (1321–1323), který před svým nástupem na trůn spravoval mongolskou oblast jako následník (*chán chövgün*) od roku 1316, chystal společně se svým rádcem Džalajrem Bajdžu plán na stabilizaci mongolského hospodářství. Jeho součástí bylo založení sýpek v Karakorumu i úplný zákaz destilace mléčné vodky. Brzká smrt však Gegén chánovi znemožnila plány realizovat. Dlouholetý qinwang Jesöntömür po svém ustanovení císařem dosadil ke správě mongolské oblasti jako qinwanga svého syna Badamregdžibú. Rychlé střídání chánů na přelomu 20. a 30. let 14. století způsobené frakčními boji o moc negativně ovlivnilo i hospodářství v mongolské části říše. Mongolský dvůr za vlády Togontömöra se snažil všimnout si hospodářské situace v jižním i severním Mongolsku v míře, kterou dovoľovalo rostoucí válečné ohrožení a vnitřní nestabilita. Patrně si uvědomil, že se jednou může stát opět jeho jediným útočištěm, a tato obava se po pádu Pekingu do rukou čínských povstalců vyplnila. Pod hrozbou čínských povstání zakázal mongolský dvůr stěhování čínských zemědělců do mongolských oblastí (1337) a zemědělství se v některých oblastech stalo vedlejším způsobem obživy Mongolů.

Persie pod vládou mongolských íl-chánů

Po porážce novochórezmského vládce Džalál ad-Dína v roce 1231 zůstávala perská oblast pod organizačně volněji správou mongolských vojenských pověřenců a místních vazalských vládců. Mongolští správcové museli o veškeré své činnosti posílat pravidelné zprávy na mongolský dvůr, odlehlost území jim však dovoľovala podnikat časově omezené nezávislé kroky. Čormaghan projevoval silnou náklonnost k nestoriánství, jehož postavení v perské oblasti napomohl posílit Simeon (Rabban-ata), podporovaný chány Gűjűkem i Ögedejem. Čormaghanův nástupce Bajdu (od roku 1241) v ochraně křesťanů ochabl. V roce 1247 přibyl na Bajduův dvůr dominikán Ascelin s požadavkem podřízení mongolských vládců římskému papeži, jež Bajdu stroze odmítl a Ascelin jen stěží vyvázl životem, když byl pověřen doručení Gűjűkovy výzvy, aby papež uznal světovládu mongolského chána, již na Bajduův dvůr přinesl Eldžigidej. Eldžigidej sám vyslal v roce 1248 vlastní poselstvo nestoriánů Davida a Marka k francouzskému králi Ludvíku IX. proklamující mongolský patronát nad křesťany všech dílčích církví. Od Ludvíka IX. byli zpět vypraveni André de Longjumeau s bratrem Guillaumem a Jeanem de Carcassonne, které Eldžigidej vypravil dále na mongolský dvůr, jemuž dočasně vládla regentka Oghulkajmíš. V roce 1252 Eldžigideje dostihly politické čistky namířené proti ögedejovcům po nástupu chána Műngkeho. Moc nad perskou oblastí tak zůstala v rukou Bajdua až do příchodu Műngkeho bratra Chűlegüa v roce 1255.

Mongolská říše a její rozpad